

terrenis fragilibusque famulari, aut quaerendis tem-
poralibus bonis inhaerentem, ab innocentia et pietate
desciscere. Non faciunt beatum vitiosae ac mortiferae
voluptates, non opulentia libidinum incitatrix, non
inanis ambitio, non caduci honores, quibus illaqueatus
animus humanus, et corpori mancipatus, aeterna
morte damnatur: sed innocentia sola, sola iustitia,
cujus legitima et digna merces est immortalitas, quam
statuit a principio Deus sanctis et incorruptis menti-
bus, quae se a vitiiis et ab omni labe terrena integras
inviolatasque conservant. Hujus praemii caelestis ac
sempiterni participes esse non possunt, qui facinori-
bus, fraudibus, rapinis, circumscriptionibus conscien-
tiam polluerunt, quique injuriis hominum, nefariis
commissis, ineluibiles sibi maculas inusserunt.
Proinde universos oportet, qui sapientes, qui homines
merito dici volunt, fragilia contemnere, terrena cal-
care, humilia despiciere, ut possint cum Deo beatis-
sima necessitudine copulari.

A Auferatur impietas, discordiae; dissonationesque
turbolentae ac pestiferae sopiantur, quibus hujus
societates, et publici foederis divina conjunctio ran-
pitur, dirimitur, dissipatur: quantum possumus,
boni ac benefici esse meditemur; si quid nobis opus,
si quid suppetit copiarum, id non voluptati uanis,
sed multorum saluti impartiat. Voluptas enim tan
mortalis est, quam corpus, cui exhibet ministerium.
Iustitia vero et beneficentia tam immortales, quam
mens et anima, quae bonis operibus similitudinem
Dei assequitur. Sit nobis Deus non in templis, sed in
corde nostro consecratus. Destructilia sunt omnia,
quae manu fiunt. Mundemus hoc templum, quod a
fumo, non pulvere, sed malis cogitationibus sordidatur;
quod non cereis ardentibus, sed claritate et
luce sapientiae illuminatur. In quo si Deum semper
B crediderimus esse praesentem, cujus divinitati se-
creta mentis patent, ita vivemus, ut et propitium
semper habeamus, et nunquam vereamur iratum.

VARIORUM NOTAE.

Desciscere. Mss. 13 et edd., *discedere*.—*Desciscere.*
L. i Inst., cap. 21: *ab humanitate desciscunt.* Seneca
de Otio Sap. c. 29: *desciscere a praecipulis*; l. iv, Be-
nef. 17, *a lege descivit.* BEN.

Incitatrix. Mss. Bonon., *irritatrix.*
Qui facinoribus, fraudibus. Sic *facinoribus* restitui
ex mss. Regio-Put., 1 al. Reg., 2 Colbert., Baluz.,
Clarom. in margine. Deest in caeteris tum scriptis,
tum impressis.

Ineluibiles. Ita mss. quod vix in scriptoribus la-
tinis reperias, nisi apud Lactantium libro vii Divin.
Institut. cap. 20, circa medium. Quaedam editiones
habent *indelubiles*, Cellarii scilicet et aliorum; sed
maluimus sequi mss. et editos. — *Ineluibiles maculas*
Ciceronis est, l. v, in Ver., c. 46, et pro seetio,
cap. 27, *maculas eluere.* BEN.

Impartiat. 1 Colb., *impartiamur.* Regio-Put.,
4 Colb., Clarom., edit. Cantabrig., *impetiatur.*
Tam immortales. Reimmann., *tam immortalis*, in
singulari, non in docte; ut statim, *mens et anima...*
assequitur. BEN.

Deus... in corde... consecratus, l. vi Inst., cap. 25.
Secum... habeat Deum semper in corde suo consecra-
tum, quoniam ipse est Dei templum. Minuc. Fel.,
c. 52: *Nonne melius in nostra dedicandus est mente, in*
nostro imo consecrandus est pectore? BEN.
Destructilia. Sic lego cum vetustissimis et optimis

mss. Bonon., 2 Reg., 2 Colb., Tax. Scripti recen-
tiores et editi serunt *destructibilia*. — *Destructilia*
Quinque syllabis, quod adjectivum tuetur versus
Prudentii Peristeph. II., x, 346, sqq.:

Edem sibi ipse mente in hominis condidit
Vivam, serenam, sensualem, stabilem,
Solvi incapacem posse, nec destructilem.

Idem aliquoties cum Vitruvio et Celso dixit, *struc-*
tilis; ut Tertullianus, *instructilis.* BEN.

Malis cogitationibus sordidatur. L. v Inst., c. 20.
Quanto satius est mentem potius eluere, quam malis ca-
piditatibus sordidatur. BEN.

Quod non cereis ardentibus. Vide Not. supra ad
lib. vi Inst., cap. 6.

Sed claritate ac luce sapientiae. Ms. Bodl. habet,
sed *Dei claritate*; editi nonnulli ac *duce sapientia.*

Cujus divinitati secreta mentis patent. Haec desunt
in 19 rec. mss. et edd. Rom. quorum vice legitur
eius divinitatis potentia ita vivemus; ita etiam habent
vetustae saeculi XV editiones. At in Bonon. multis-
que aliis est ut in textu; in Regio-Put. vero, *cujus*
divinitatis ita potentia vivemus. — *Cujus divinitati se-*
creta mentis patent, ita vivemus. Ita l. vi Inst., c. 24.
Deo... nihil potest esse secretum... patemus Deo...
Dei divinitas nec visceribus submoveri potest. BEN.

DISSERTATIO

DE LACTANTII LIBRO DE IRA DEI.

AUCTORE DOM. LE NOURRY O. S. B.

CAPUT PRIMUM.

Analysis hujus libri.

Libri hujus initio (Cap. 1) eum a se idcirco con-
scriptum esse significat, ut plurimorum ac quorum-

dam etiam philosophorum coargueret errorem, quo
Deum irasci pernegabant. Fatetur autem se non eo
arrogantiae devenisse, ut persuasum haberet verita-
tem, quam nemo homo, teste Socrate, per se ipsum
solum comparare potest, suo se comprehendisse in-

genio: sed Dei, qui solus occultis veritatis patefaciendae potestatem habet, doctrinam se sequi proficitur.

Tribus vero gradibus ad hanc, inquit (Cap. 2), veritatem conceditur. Primus est falsas intelligere religiones, et abjicere impios deorum cultus. Secundus, cognoscere verum, unicum, summumque Deum, qui omnia potestate sua creavit, et providentia gubernat. Tertius, agnoscere Dei legatum ac nuntium, qui homines erroribus liberatos, ad hujus veri Dei cultum ac justitiam formavit. Breviter autem indicat ubiqum illos, qui hunc triplicem veritatis gradum explicando aberraverint, aut confutaverit, aut deinceps confutaturus sit.

His ita praebitis, docet quadruplicem de ira Dei haberi posse questionem. Primo, an Deo ira tribuenda sit, et demenda gratia. Secundo, an utraque ipsi detrahenda. Tertio, an gratia ipsi ascribenda, et tollenda ira. Quarto, an utraque ipsi attribuenda. De prima quaestione non potest, inquit (Cap. 3), ulla esse disceptatio. Quid enim dictu magis absurdum, quam Deum, boni auctorem, nemini prodesse ac benefacere, sed nocere tantum omnibus, et irasci?

Epicurei vero plane somniaverant in Deo nullam esse aut gratiae aut irae motum (Cap. 4). Sed pauci, iique scelerati homines haec falsissima ducebantur opinione. Si Deus enim, sicut illi garriebant, non movetur; si ulla absque voluntate aut providentia torpet immobilis, is praesertim Deus non est. Quamobrem si haec sit Epicuri opinio, ille profecto non reipsa, sed verbo tenus Deum existere asseruit.

Stoici autem alique nonnulli arbitrabantur (Cap. 5) gratiam in Deo quidem esse, sed nullam unquam irae commotionem. Etenim sicuti benignitas, aiebant, et beneficentia in Deo esse debet, ita et quaelibet mentis perturbatio ab eo omnino abest, necesse est. Contra vero Lactantius: Si Deus, inquit, movetur gratia; ergo et ira. Verumenimvero qui bonos et pios diligit, ille impiis et iniquis irascitur. Boni quippe dilectio ex mali odio, et mali odium ex boni dilectione manat ac profluit. Qui ergo gratiae motu bonis benefacit, ille etiam malis iratus, eos pro merito corripit et castigat.

Itaque auctor noster censet (Cap. 6) eam solam sententiam veritati consonam esse, quae asserit Deum sicut gratia, ita et ira reipsa commoveri. In hoc autem totius religionis summam et cardinem versari existimat (Cap. 7). Quod quidem eo demonstrat, quod homo, etsi multa cum brutis communia, aut iis similia habeat, sapientia tamen ac potissimum religione, sive notitia et cultu Dei ab aliis distinguitur. Atqui religio sine sincero Dei, peccatoribus offensi, atque irati, metu stare non potest. Iram ergo Dei perperam tollere conabantur Epicurei (Cap. 8), qui illum nihil curare effutiebant. Frustra enim nihil curanti, nihilque cum nobis commune habenti, templa aedificantur, ac fiunt sacrificia. Nullus enim honos ei debetur. Ad haec vero: si Deus non irascitur, utique non timetur; si non timetur, nec etiam colitur; quin immo

A homines nullo conscientiae freno coerciti, in omni scelerum genere volutabuntur.

Respondebant autem religionem et divinitatis metum a prudentibus viris conficta fuisse non veritatis, sed utilitatis gratia, ut alii nimirum vitam majori innocentia ac morum integritate ducerent. Fatetur quidem Lactantius magnam hoc responso sibi proponi disputandi materiam, et a suo proposito alienam, quam tamen breviter attingit. Narrat itaque (Cap. 9) Protagoram primum omnium in dubium vocasse, an sit aliquis Deus: deinde Epicurum aperta penitusque absurda contradictione docuisse divinam esse quamdam naturam, sed cujus providentia nulla sit; denique Diagoram et Theodorum omnino negasse ullum esse Deum.

Tam falsas autem has opiniones ut funditus evertat, variis ac validis profecto rationum momentis ostendit (Cap. 10) illos plane errare, qui mundum nulla Dei providentia, sed minutis et insecabilibus, sicuti Leucippus, Democritus, Epicurus et Lucretius, corpusculis concretum, sua sola natura extitisse somniaverant. Non leviori dehinc brachio, nec minoris ponderis argumentationibus errorem concecit destruitque Stratonis, qui stulte praedicabat naturam, sensu et figura carentem, ullo sine artifice, vel auctore, sed sua sponte generatam. Aliis vero argumentis evidentissime ostendit hominem, qui ab humo nomen sortitus est, et ejus animam, ac totum mundum a Deo fuisse creata; illiusque providentia gubernari. Plane ergo, si omnes, inquit ille, delirabant, qui religionem et metus ac terroris causa institutam venditabant.

Pluribus posthaec exemplis et rationibus manifestissime demonstrat (Cap. 11) unum tantummodo esse posse hunc Deum. Quod quidem, post patefactam impii plurium deorum cultus originem, publico, nec dubio certe Platonis, Trismegisti, Socratis, Pythagorae, Antisthenis et Aristotelis testimonio confirmat. Sed hi, inquit, quemadmodum poetae, et alii gentiles etiamsi concesserint unum esse Deum; quia tamen nihil de ejus, quem beneficum credebant, cultu statuerunt, idcirco arbitrati sunt illum ira nunquam concitari. Ex his porro, quae hactenus dicta sunt, ille concludit (Cap. 12) funditus eversam esse illorum responsonem, qui contendebant religionem utilitatis tantum gratia introductam.

Aliis tamen adhuc rationum momentis convincit Deum reipsa irasci. Sed ut haec adhuc planiora omnibus fierent, luculenter ille ostendit (Cap. 13) mundum non motorum animalium, sed hominum causa fuisse a Deo conditum.

At si ita est, inquiebant Academici, cur tam multa ipsimet homini contraria ac pestifera inveniuntur? Respondebant quidem Stoici latentem eorum utilitatem posse deinceps agnoscere, ac ex ipsis animalibus contra eorum venena haberi remedium. Sed hos refellit Lactantius, quia multa nulli videntur esse utilitati, ac satius esset nulla fieri noxia et mortifera, quam ex illis adversus ipsa remedium quaerere. Quapropter ille respondet soli ex animantibus homini in-

ditam a Deo sapientiam, qua bona discernat a malis, A atque illa eligat, et hæc ac quæcumque sibi noxia sunt, devitet.

Eadem ratione aliam evertit argumentationem, quam sibi ipse proposuit in modum : Aut Deus potest, et non vult mala tollere, eoque ipso invidus est : aut vult, et non potest, et ita est infirmus. Ergo nec Deus dicendus erit. Concedit autem Lactantius Deum posse malum tollere, sed ideo illud non sustulisse ; quia nomini, uti dictum est, dedit sapientiam, qua potest malum agnoscere, et summum bonum, seu beatam immortalitatem adipisci.

Quemadmodum vero Deus mundum propter hominem, sic et huic propter se creavit, id est, ut ab illo cognoscatur, ac debita veneratione colatur. Inde autem scite colligit (*Cap. 14*) eundem hominem religionis, et ut ait Cicero, justitiæ causa fuisse creatum. Si quis vero sciscitetur, unde ergo peccata ad hominem pervenerint, responsum a Lactantio is accipiet (*Cap. 15*), se jam huic quæstioni satisfacisse, cum dixit Deum homini bonum proposuisse et malum, hoc autem, quod odit, permisisse, ut illud, quod amat, inde emicaret. At quia homo, non secus ac mundus, componitur rebus contrariis et repugnantibus, anima videlicet solida et æterna, et corpore fragili et mortali, hinc profecto orta sunt et naturæ ejus depravatio, et vitia, quæ Dei legibus prohiberi oportuit. Deus ergo in bonos homines eis morem gerentes gratia, atque in prævaricatores ira commovetur.

Neque Epicurus objicere poterat in Deo pariter esse debere timoris, libidinis, et cupiditatis affectus. C Nam hi aliique similes motus, ex hominis fragilitate orti, in Deum, qui immortalis est, et nullius rei eget, cadere non possunt (*Cap. 16*). Contra vero ira adversus malos homines, et erga bonos charitas, atque in afflictos miseratio, sunt affectus Deo plane digni, suamque habent in ipso materiam. Secus enim omnia scelerum genera mundum impune inundarent.

Instabat Epicurus Deum esse beatum, ergo quietum et nihil curantem. At sentit certe, uti arguit Lactantius (*Cap. 17*), semperque vivit. Agit igitur. Quæ autem est actio Dei, nisi mundi administratio ? At si curam mundi et hominis habet, vult profecto ab homine legem suam observari, et illius prævaricatoribus irascitur.

Nec erat profecto quod adhuc urgeret Epicurus D eum, qui alteri nocet, non esse bonum. Non enim nocent, qui debitas a reis et iniquis pœnas repetunt.

Ex variis deinde, quas Stoici et alii attulerunt iræ definitionibus, planum utique Lactantius facit eos profecto non intellexisse quidnam inter iram justam et injustam sit discriminis. Data autem justæ iræ vera finitione, colligit (*Cap. 18*) eam nec ab homine, nec ab ipso Deo posse adimi. Quid igitur, inquiebant ? Nonne sine iræ affectu peccata corrigi possunt ? Recte, ait Lactantius, si scelus occultum sit, aut ei humana lege caveatur. At quando cognitum et apertum est, æquum illius judicem indignari necesse est. Alioqui

enim, probaret delictum, et ad majora iter securum panderet.

Neque sinit sibi objici Archytæ exemplum, qui propterea quod villico peccanti iratus erat, eum punire noluit. Unicum quippe exemplum est, quod nullus, uti ille Platonis testimonio variisque rationibus probare contendit, debet imitari. At de Deo, inquit, de cujus tamen figura tacet, idem dicendum ac de homine, quem similem sibi fecit.

Verum quia homo anima constat et corpore quibus ad virtutes, aut contra sancitam a Deo legem ad vitia fertur ; idcirco Deus, omnium pater et rector, delectatur illius virtutibus, et vitii commovetur ; bonos diligit, et injustos odio habet (*Cap. 19*).

At quid ei, inquiebant, opus odio, qui et bonis statuit præmium, et malis pœnam ? Quia, inquit Lactantius, si quis juste ac recte vivat, Deum vero nec colat, nec curet, tunc ipse Deus hunc non sinit esse impunitum, ac propter ejus superbiam ira in eum commovetur. Quemadmodum ergo ignoscere potest, ita et irasci.

Interroganti autem cur ii, qui peccant, sæpe felices, et qui pie vivunt, sæpe miseri sint ; respondet auctor (*Cap. 20*) noster filios sub disciplina patris sui constitutos, strictius et frugalius aliis fugitivis et abdicatis vivere. Deinde vero, qui peccant, inquit, non effugient Dei judicium, et debitas æternasque scelerum pœnas aliquando dabunt.

Instabant : cur Deus, si peccantibus irascitur, in eos statim non animadvertit ? Quoniam cum ea, ait Lactantius, sit humana fragilitas, ut nemo non peccet, paucissimi profecto viverent. Deinde vero multi ex malis et improbis fiunt justi et continentes, pluresque ex idolorum cultoribus verum Deum agnoverunt. Utilissima igitur est patientia Dei, qui tametsi noxios sero puniat, eos nihilominus qui pertinaciter emendari nolunt, longius procedere non patitur.

Verum acrius adhuc alii urgebant tantum abesse, ut Deus irascatur, quin potius hominem irasci omnino prohibeat. Sed hoc facile diluit Lactantius (*Cap. 21*). Nam Deus quidem vetat hominem irasci ; quia sæpe sæpius injusta est ejus ira : ipse vero Deus nunquam ira nisi justa movetur. Ad hæc vero Deus non prohibuit, ne homo quovis iræ motu tangatur, sed ne in eo permaneat. Quapropter illam temperari jussit, et hominem ante solis occasum fratri suo reconciliari. Quanvis autem ipse sit æternus, iræ tamen suæ motum in potestate sua ita habet, ut iis tantum, qui semper peccant, in æternum irascatur.

Ea porro ira Deum revera commoveri auctor noster rursus probat (*Cap. 22 et 23*) non iis quidem, quæ ethnici rejiciebant, sacrorum nostrorum vatium testimoniis, sed aliorum, atque in primis Sybillarum et Apollinis Milesii, quibus refragari ethnici omnino non poterant. Addit vero imperium sine metu, ac metum sine ira consistere non posse. Atqui Deus imperium habet, ergo et iram, atque idcirco dæmones, et cætera omnia ad nutum ejus contremiscunt.

Denique librum hunc Lactantius absolvit epilogo,

quo concludit Deum amandum, quia optimus pater; A timendum, quia severus dominus; honorandum, quia Deus beneficentissimus est. Concludit itaque morem illi gerendum, caducis et fragilibus bonis, voluptatibus, et vitiis nuntium remittendum, vacandum operibus justitiæ, innocentæ, beneficentiæ, aliisque virtutibus; ut beatissima necessitudine ipsi Deo copulati, semper propitium habeamus, nec amplius vereamur iratum.

CAPUT II.

De huius libri auctore, titulo, argumento, ætate, quæ scribendi ratione ab illo compositus, ac quomodo Ciceronem imitatus sit.

Librum hunc a Lactantio nostro profectum fuisse tam certum constansque est, ut nulla unquam fuerit, aut esse possit ea de re disceptatio aut controversia. Suis enim ille verbis se ipsum huius libri, quem se scripturum promiserat, prodit auctorem. In secundo siquidem Divinarum Institutionum libro, ubi in sermonem de ira Dei incidit: « Seponatur, inquit, interim locus hic nobis de ira Dei disserendi, quod et uberior est materia, et opere proprio latius exsequenda. » At promissis suis stetit ipsemet diserte significat. In hoc quippe libro nos sapius ad secundum, quartum et sextum divinarum Institutionum suarum sic mittit, ut omnium horumce librorum verum parentem se fuisse palam fateatur. Plura igitur in rem adeo claram, adeoque aperte ab ipsomet auctore nostro confessam, testimonia aliorum scriptorum congerere tam facile esset, quam supervacaneum. Hieronymum tamen cum ob illius antiquitatem, tum ob eam quam de hoc libro fert sententiam, penitus omittere non possumus. Primum itaque ad Magnum urbis Romæ oratorem sic de hoc libro scripsit: « Lactantius de Ira et Opificio Dei duo volumina condidit, quos si legere volueris, dialogorum Ciceronis in eis *ἑπιτομὴν* reperies. » Suo autem Scriptorum Ecclesiasticorum in catalogo, ubi ad ipsum Lactantium venit: « Habemus, inquit, ejus librum, et pulcherrimum de Ira Dei. » Denique alio in opere: « Firmianus noster librum de Ira Dei, docto pariter et eloquenti sermone conscripsit, quem qui legerit, puto ei ad iræ intellectum satis abunde posse sufficere. » An vero illud Hieronymi hoc de libro iudicium æquum sit, et omnibus probetur, nos infra examinabimus. D Jam vero ex citatis illius, atque Lactantii etiam nostri verbis colligimus illum hujusce libri esse verum genuinumque parentem.

Nec minus clare perspicimus ab illo de Ira Dei fuisse inscriptum. Tametsi enim de hac inscriptione Hieronymus et ipsemet Lactantius plane tacuissent, eam sane totus ipse, quantus est, liber clamat et asserit. Non alius siquidem in eo scribendo Lactantii scopus finisque fuit, quam ut palam omnibus faceret Deum revera irasci. Neque aliud etiam toto fere in hoc libro, quam de ira Dei tractatur argumentum, et ad illud omnia referuntur. Quod quidem ex facta a nobis illius analysi, vel etiam levissima libri ipsius

lectione, perspicuum cunctis fiet et manifestissimum.

Postremo ex iisdem Lactantii, quos citavimus, locis eadem profecto evidentia demonstratur hunc librum ab ipso, post septem divinarum Institutionum libros compositum, et juris factum publici. Non longum autem inter utrosque intercessisse temporis spatium haud absurde dici potest. Cum enim scripsit secundum divinarum Institutionum librum, pollicitus est, uti paulo ante observavimus, fore ut hunc librum conficeret. At eum cito fidem suam liberasse inde colligitur, quod persuasum plane habuerit, hanc de ira Dei quæstionem eo majoris esse momenti, quod a plurimis, ut diximus, scriptoribus, et a philosophis ethnicis nec paucis quidem, nec ignobilibus, qui eam negabant, religio funditus tolleretur. At quæ tuendæ veritatis, quemadmodum vidimus, ardore erat incensus, non potuit utique longiorem ad alios ab errore liberandos, et vera doctrina informandos, moram interponere.

Præterea Lactantius « *Extrema senectute* », uti ait Hieronymus, « magister Cæsaris Crispi, filii Constantini, in Gallia fuit. » Crispus autem bellum in Gallis circa annum 320 gerebat, et anno 326, quo vix dum ætatis suæ tricesimum attigerat, mortuus est. Atqui Lactantius operam, sicuti diximus, conscribendis Institutionum divinarum libris circa annum 321, ætate jam proventus navabat. Non longum ergo post tempus hunc, sicuti promiserat, librum de Ira Dei composuit, publicamque emisit in lucem.

Eodem porro hunc ac superiores libros stylo, eademque scribendi ratione ab illo exaratum fuisse, nemo sane, qui eos semel cursimve legerit, umquam inficiabitur. Ubique enim in eo idem atque in aliis emicat argumentandi genus, eadem sermonis elegantia, idem orationis cultus, ornatus et nitor. Quamobrem hoc fusius probare, quid aliud est, quam meridiano soli lucem afferre supervacua?

Animadversione vero aliqua haud prorsus indignum illud erit, quod Lactantius in huius libri peroratione significat imitandum sibi proposuisse Ciceronem. Audi, quæso, ejus verba: « Restat, ut more Ciceronis utamur epilogo ad perorandum: sicut ille in Tusculanis de morte disserens fecit, ita nos in hoc opere testimonia divina, quibus credi possit, adhibere debemus. » Ibi autem ille primum Tusculanarum Quæstionum librum indicat, cujus epilogum se imitari haud immerito profitetur.

Nonne autem, inquiet aliquis, hanc ob rationem Hieronymus Magno scribebat *ἑπιτομὴν* dialogorum Ciceronis in hocce libro reperiri? Minime quidem, uti putamus. Latinum enimvero oratorem in epilogo dumtaxat se imitari significat, nec eorum quæ ab illo dicta sunt, fecit compendium: quin immo testimoniis utitur ab iis, quæ Cicero adhibet, plane penitusque diversis. Vox itaque *ἑπιτομὴ* ab Hieronymo eo, nisi fallimur, sensu usurpatur, quo a nobis superius explicata est.

CAPUT III.

Quibus Lactantius rationibus ad hunc librum conficiendum adductus sit, et quis Donatus, cui eum nuncupat: de hujus libri in capita divisione, et captum argumentis, de ceteris manuscriptis et editis, ac variorum in eum observationibus.

Præcipua ratio, quæ Lactantium ad hunc librum exarandum impulit, hæc esse videtur, quod ille in asserenda Dei ira, quam a plurimis negari compererat, omnem religionis pietatisque summam, ac cardinem versari arbitrabatur. Ea quippe sublata, putabat, ut paulo ante dicebamus, veram quoque religionem franditus tolli, deleri et extinguere. Cum itaque videret hanc Dei iram a pluribus non iustini nominis hominibus, et a celeberrimis philosophis negari, hos omnes libro publico refellendos esse censuit. Noverat enim Stoicos, quorum maxima profecto erat auctoritas, palam asseruisse Deum gratia quidem, sed nequaquam ira moveri. Nec minus exploratum habebat divulgatos fuisse in favorabilis, uti ipse loquitur, hujus opinionis defensionem a Seneca libros, quibus ob doctrinæ et æquitatis famam, plures in errorem posse induci opinabatur. Certo denique certius noverat pessimam cæterorum omnium esse opinionem Epicureorum, qui jactitabant Deum nec ira excitari, nec tangi gratia. Ne quis ergo maxima horum impietate ac falsa pietate Stoicorum amplius deciperetur, ad utrosque confutandos, et quam veram putabat de ira Dei sententiam stabilendam hunc librum edidit. Neque id ille profecto dissimulat. Nam libri initio Donatum, atque ejus nomine, alios omnes his affatur verbis: « Quorum errore, qui maximus est, et ad evertendum vitæ humanæ statum spectat, coarguendus est a nobis; ne et ipse fallaris, impulsus auctoritate hominum, qui se putant sapientes. » Rursus vero in libri epilogo: « Hæc habui, qui de ira Dei dicerem, Donate charissime; ut scires, quemadmodum refelleres eos, qui Deum faciunt immobilem. » Ibi vero præcipue designat Epicureos, qui cum sectæ suæ principe, ut ipsemet Lactantius ait, docebant Deum ideo esse incorruptum et beatum; quia semper quietus est, nec ideo unquam irascitur.

Donatum autem, sicuti mox audivisti, compellat initio et fine hujus libri, quem ipsi direxit et nuncupavit. Quis autem ille sit, dictu sane difficillimum. Nonnulli quidem suspicantur aut eum fuisse, qui sectæ Donatistarum parens et auctor fuit, aut Alium Donatum, Hieronymi præceptorem. Sed hæc gratis nullaque data aut ratione, aut conjectura vero saltem simili, finguntur.

Quidam vero haud ignobiles certe nostræ ætatis

A Scriptores arbitrati sunt hunc Donatum eundem esse, cui Lactantius alium de Moribus persecutorum librum hoc titulo, ad Donatum confessorem, autea direxerat. At optandum certe foret, ut eruditi illi viri quamdam satis validam opinionis suæ rationem attulissent. Non enim alia nituntur, quam nominis similitudine, qua quidem Lactantium, sicuti summopere cupiebant, hujus libri auctorem esse confici posse putaverunt. Sed solitam eorum perspicacitatem hic plane desideramus. Maxima siquidem est inter utrumque illum Donatum differentia. Is quippe, cui liber de Moribus persecutorum dedicatur, altero, uti alibi ostendimus, ætate antiquior, celeberrimus martyr fuit, de quo scriptum ab ejusdem libri auctore legimus: « Novies tormentis cruciatibusque variis subjectus, novies adversarium gloriosa confessione vicisti. » Alter vero Donatus cui liber de Ira Dei nuncupatur, tyro adhuc erat, necdum satis in christiana doctrina exercitatus, de quo Lactantius, sicuti ex citatis paulo ante ejus verbis vidimus, timebat ne falsis philosophorum de ira Dei opinionibus imbueretur et ludificaretur. Quantum autem prior Donatus nobilissimo martyrii triumpho celebris fuit, tantum posterior cunctis incognitus est. Nihil enim aliud de eo compertum habemus, ipsi quod ex Lactantii dictis didicimus, illum nisi amicitia conjunctissimum ac discipulum ejus fuisse. Plura siquidem de illo certiora nobis non suppetunt, satiusque duximus in his tantum, quæ certa sunt, consistere, quam plura inquirendo vanis indulgere conjecturis.

C At certe constat hunc de Ira Dei librum a Lactantio, quemadmodum superiores, scriptum fuisse absque ulla in capita distributione. Enimvero non antiquissimi tantum manuscripti codices id manifestissime probant, verum etiam editi. Scimus quidem in Romana editione, et alia quæ eadem in urbe ab Isco adornata est, viginti quatuor capita exhiberi: sed alia viginti tria tantum contingunt. At variam hæc divisionem a Lactantio profectam non esse quis dubitabitur? Si ergo hic liber ab eo nulla in capita divisus fuit, multo minus capitum argumenta, quæ in editis quoque sunt diversa, ab ipso prodierunt. Cum ergo hæc omnia posterioribus temporibus addita, maleque composita sint, fas unicuique est illa in meliorem ordinem redigere (*).

(*) Cum de omnibus et singulis Lactantii operibus plurimas et perlongas dissertationes ediderit doctissimus le Nourry, quibus solis facile unum voluminum nostrorum compleretur, satis superque intellet lector benevolus quanta necessitate coacti, hic et alibi harum dissertationum non nisi excerpta typis mandaverimus. Ebd.